

ШЫН

1967 ч.
АВГУСТ
24
ЧЕТВЕРГ
№ 200 (6837).

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-нин Дээди
Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелинин органы

Өртээ 2 көп.

КЫШКА ХЫНАМЧАЛЫГ БЕЛЕТКЕНИР

Республиканың коммунал ажыл-агыйында амылдамчалары Октябрь байрамга холбаштыр алган социалисттик хуураалары хуураа белетке күүседир дөш чамдык амылдамчалары кылган. Министрлер советинин айларда ивентизм-биле бодунга хамаарышкан амылдамчалары эржи-биле бодунга планын ажыр күүсеткен.

Ылаңгыя электростанция хандырылган, чунар бажым, аалчылар бажым, хеп чур черлер дөш чонуну коммунал хандырылганымда оон-да өске хевирлерини көргүзүлгө эки болуп турар. Ол ишкеш ховрайлар болгаш суурлар чагайжыдылганын тазала-биле хой амылдамчаларын, Юбилейлик чылдың хуурааларының бир пунктузунга бо чылдын ивентизм-биле 2800 уулу мянты, 20 мун дос чадан мянты болгаш 150 мун ажыг чекети тарым олурунун айыткан турган. Коммуналчалар бо хуурааларын ажыр күүсеткен. Чуга хой-ивентизм күжү-биле 3400 хире мянты олурунун болгаш 22 мун дорбелчин метр черге хой чылда үер сөгенин тараан.

Чонуну коммунал хандырылганымда көргүзүлгө чыл ивентизм дөш чонунуң бот-үнеиниң доктамаал чыгар турарын демдегээр херек. Чурталга бажымдарының көзөниги, суг, ивентизм шүүделениң өртө эртен чылда турганымдан чыгыш. Республиканың амылдамчалары, алаңгыя Имамдын чурттакчалары Юбилейлик чылда коммунал хандырылганымда база бир чаа хевирин ажыгал эгелескен. Найысмаалдык хой камт чуртталга бажымдарында, «Тилеги», «Суклак», «Көк-Тей» болгаш оон-да өске совхозтарын малчынарын бажымдарында газы кырган. Кызыл болгаш Хавдгайтанын хеп чур черлер база-ла багыт өвес амылдамчалар.

Ындыг болма-даа коммунал хандырылган черлериниң чамдыгы Юбилей холбаштыр алган хуурааларын чедир күүсетпей турарын демдегээр херек. Бүгү чурталга фондузунуң кол болгаш үүрмек септелгези септелер айып бирги чартымын чедир доозар дөш хуураалар күүсетпей берген. Бо тазала-биле байдал Кызыл ховрайда, Бий-Хем, Чөөн-Хемчик, Каз-Хем болгаш Овур районнарда дүвүнчөгү. Үстүнде адаттыгач черлерде чурталга фондузунуң үштүн бир кезе бөзөн септелген. Кызыл чурталга фондузундан бо чылдын хой аал ишти чурттаар 17 бажымды септээр ужурау турган, бо хүнирге чедир олардың чуга бөзөн септелгези турар. Ук бажымдарының септелгези ам-да орту кырган. Эрткен кыжын Чадананын оо аал ишти чурттаар бажымдарына орган чурттакчалары соонунга шымдыш бажымдарындан көпү чоруй барган. Ол бажымдарының септелгези ам-да эгелескен. Мындыг ивентизм чикетерин өске-даа черлерин көргүзүп болур.

Коммунал ажыл-агый министрствозунун болгаш тус-тус райкүүсөөмнариниң талазындан чурталга фондузунуң септелгезин хун бурунуң контролонга алап, септелгезиниң бедик бодунуң чурттакчаларына таарымчалыг байдалды тургуспай турганымдан септелге ажыл хожудан турар. Соок дүшкүзе чедир артык хуураада коммунал ажылдамчаларының бүгү күжүн чурталга фондузунуң септелгезинге көнүлсөө херек. Амылдамчаларының күжүн септээр чоруй бажымдарга хуураа, хун бүрдө кылар амылдамчаларының графигин чогадып, оу амылдамчалар боттандырып турган, септелгезин темпизин дүрдөтсө чоруй. Кол ивентизм септелгези турар амылдамчалары чугай, эвентизм, туйбу дөш оон-да өске тудат материалдары-биле туктала чок хандырылган уурааларга эки. Тудат материалдары чедирсөө ивентизм, азы оу сөөртүр транспорт чогулдун септелгезин алаа олурар чоруй кайы хой.

Оон айгыда чурталга фондузунуң септелгезин чурттакчаларының күжүн калба-биле ажыгал херек. Печка септөө, салыры, шала эвентизм дөш оон-да өске кол нарын амылдамчалары кылган соонда чугайлашкын, бодунуң, доозаанын дөш-ышкын амылдамчалары чурттакчаларының боттарында кылдырып болур арга бар. Амылдамчалары күжү чедирсөө турар коммунал ажыл-агый адырында ажылдамчалары турар куурааларының бирөөн бо. Ыңчалдажон Кызыл ховрайын коммунал ажыл-агый ховрайы хой-ивентизм кириштирип турган септелге чоруйлары-биле чылды тургускан бригадалары таралканын чедирсөө. Харын-даа чурттакчаларының септелгези кирээр дөш күнелин дөшкөй турарыну бурру шапк коор херек.

Одалга сезон эгелескенин чедир үе база-ла автотурар. Кызыл ховрайың төптүгүн одалга черлериниң дөш-херекселин бурунуң-биле чурттакчалары ажыл хожудан турар. Одалга төптүгүн каттыштырган тускай дирекция черинге ховрайың бүгү одалга төптүгүн эки шынарлыг септээр хуураалар бээр коммунал хандырылган черинден негеттинип турар.

Чурталга фондузунуң болгаш одалга черлериниң септелгезин дүрген доозары «Коммуналду» тудат-септелге эргелескенин (эп Любютин) удуртулганын кол хамаарыш. Районнарда тудат-септелге уякостарына боттуг дузаны көргүзүп, оларын амылдамчалары оперативтик удуртуп база, септелгезин кыска хуураада доозуп болур. Тус-тус районнардың партия, совет болгаш хой-ивентизм органдары бо амылдамчаларының контролонга алыр ужурау.

Республиканың коммунал ажыл-агый черлериниң чоокта чаа болуп эртен актив хуураалың тудат болгаш септелге амылдамчалары хожудан турарының кол чылдагыны тудат материалдарының болгаш оу сөөртүр транспортун чедирсөөнү деп демдегээр. Район буртузунга тудат болгаш септелге чорударының материал-техниктик базазын тургузарын Каз-Хем, Танды болгаш оон-да өске районнардан келген иштер негеп, тайга чогулда районнарга кескен мянты Кызылда дилдиреп, дилат материалдарын чедир сөөртүп, хой артык чарыгалдарын үндүрүп турарын тодаргай чикетерин көргүзүп турган демдегезинер.

Районнарда коммунал ажыл-агый черлериниң бо негелескени өөренип көрүшкөн, министрствотодарга хемчегин алыр ужурау. Ол ишкеш коммунал хандырылганым тудуунга болгаш септелгезинге амылдамчалар тускайжыткан АТК-ниң амылдамчаларының контролонга алыр, автоматшаналары хамаарышкан уякостунга ажылдаас, өске органдарына хөзөңдөй бээр чорукту бодурбас херек.

Коммунал хандырылганга чонунуң негелескени бүрүн хандырып, Юбилей холбаштыр алган хуурааларын бүрүн күүседир дөш амылдамчалары темпизин дүрдөткөдү, кол ивентизм шүүделениң айтырларга утландыры республиканың коммунал хандырылган амылдамчаларының хундуңу соруглазы болур.

Б И С Т И Н И Ң Р Е С П У Б Л И К А Д А

Ажаап алышыкынның медээзи

Август 20-ге чедир дүжүт ажаап алышыкынның дөрт район кирген: Улут-Хем, Танды, Каз-Хем болгаш Кызыл ховрай Совединиң ажыл-агыйлары. Шунту 5016 га тараа кестинген, азы планга удуз 2,1 хуу болду. Эрткен чылдын бо үезинде 3,5 хуу турган.

Газан ортукам дүжүт эртен чылдың бо үезинде 7 центнер турган болса, ам 10,8 центнер. Оон иштинде «Көк-Тей» совхоз 15 центнери бо.

Кукураа ажаап алышыкын 6,8 хуу болган. Танды, Каз-Хемден өске районнар кукураа кезилдизинге кирбөөн. Бо дөзгө удуз хожулашкын-дыр.

Курунеге тараа садар план 7,1 хуу күүсеттинген. Бо дөзгө чаа дүжүттүн таразын эвес, колхозтарын, совхозтарын эрги курдалары болур.

ГРАФИКТИ МУРНАДЫ

«Тыва даг-лугу» комбинаттың «Сибирь техмонтаж» тудат уякостунуң монтажчылары Улут Октябрь бажым бежен чыл өнөтө алаар болдурган социалисттик чарышты күш-ажылы элчөөр үргүлчүлүп турар. Бо коллектив эртен чеди айларын тудат-монтаж амылдамчаларының 200 хуу күүсеткен. Ам олар «Тыва даг-лугу» комбинаттың артында фабриказының ийги элчөөнүн кургалдыла болгаш сеперация чорудуунуң монтаж амылдамчалары чорудуп турар. Ук корпустун дөрт шахталы суугуларын иштет кылырын, 11 болгаш 49 дугаар демдектерде шүүнчак көнө-йерлерин, дөрт элеваторларын дерип кылырын дооскан.

Оон ийги беш дугаар насос станциясында монтажчылар насостар, талды деп техникалык туртузунуң тургаларын база күүсеткен. Ам монтажчылар, уякостун амылдамчалары тудат-монтаж амылдамчаларының ийгиликтерин ажыл-агый корпустарында дерипте амылдамчалары чорудуп турар.

Монтаж амылдамчалары амылдамчалары Федор Федотов, Афанасий Соломонов, Анатолий Шука, Николай Харламов олар узерлерин көргүзүп, хун бурунуң оналганын ажыр күүседип, графигти мурнап тургалар.

Чүс-чүс гектарны ажыр аңдарган

Республиканың колхоздарының, совхоздарының чер амылдамчалары ишчилери Юбилейлик чылдың чаа дүжүдүн ажаары-биле калы келир чылдын дүжүдүн магалдыла кичөөнгейи салып турар.

Чаын болган чыын Тываның механикаторлары 100 мун ажыр гектар чери аңдарган. Часкы болгаш чайгы чер аңдаргаларының тазала-биле планын оналганын Чөөн-Хем-чик району СЭКП-ниң XXII съездин аттыг совхозтун амылдамчалары 120 хууга, Кызылдың «Көк-Тей» совхозтун трактористери 114, Танды «Элегес» совхозтун механикаторлары 113 хууга күүсеткенер.

«Танды», «Шекпээр», «Тыва», «Шивилги», «Совет Тыва» болгаш өскөтө совхозтарга 100—100 гектар черин пландан ажыр аңдарган.

Ханы бүзүрел

Танды району «Межегей» совхозтун хойжулары Улут Октябрьниң 50 чыл өнөтө холбаштыр СЭКП Тываның Тезистерин танышкан, удуз байырлады төптүн уткуру-биле кышталары хойжуларын боттарының күжү-биле септөө амылдамчалары иштетирлөөн турган.

Амы үеде 11 кыштагың 7-ин малчынар эки шынарлыг кылдыр септөө дооскан, артыканының септелгезин чоокту күнпеге доозары көрүлгөн. Бо амылдамчалары Х. Тамба, О. Сырат болгаш өскөтө чериниң ивентизм чоруй күүсеткенер.

Совхозтун Ооржаа Барбы удурткан тудат бригадаларының кезиңтериниң күжү-биле малчынарга ийи чуртталга бажымны тудуп берген, бажымдарының шалаларын салган, чугайлашкан болгаш пещаларын кылган.

Малчынар ноябрь 7-нин хүнүн аңдаткан социалисттик хуурааларын чүтлө доозар эвес, артык ажыр күүседип уткурунга бууредилер. Т. ТАЖИ-САМУР.

НАЙЫСЫЛАДЫҢ БУДУРУЛГЕЛЕРИНДЕ

ИИИ ЭЛЧЕГНИ ОРГАНИЗАСТААН

Кызылдың эрт комбинаттың коллектив Юбилейлик чылда бедик темп-биле ажылдам турар. Мал согар болгаш эрт сайгар ай планын колдоткан үргүлчү ажыр күүседип берген. Бүдүрүп үндүрер продукцияның бот-үнеин чигелер тазала-биле хемчеглерин алыр турар.

Комбинаттың базазында чамдык септелге болгаш дерипте амылдамчалары кылган. Сөөктөн далган кызыр болгаш калбас кызыр пещик септелгезин болгаш өде дериптиңиниң чоокта чаа дооскан. Ам элчег сайында 4-теп 5 тонна чедир калбас кызылдары бүдүрүп турар аларган. Пещте алыр-амылдамчалары ийи элчегти кызыр организастаан.

Чыл планының күүсеттинип турары

Мал амылдамчаларының продуктуларын күрүнеге садып алырының чыл планының күүсеттинип турарын август 20-ниң медээзин бугаар хуу-биле көргүзгөргө мындыг:

РАЙОННАР	СУТ	ЭҢТ	ДУБ
Танды	80,6	49,8	105,9
Бий-Хем	78,1	49,7	127,8
Каз-Хем	76,6	45,8	124,1
Барыын-Хемчик	72,8	53,3	98,0
Кызыл ховрай Соведи	71,0	78,5	43,3
Чөөн-Хемчик	67,8	38,0	98,5
Өвүр	64,2	30,0	74,8
Улут-Хем	63,4	30,5	112,4
Бай-Тайга	61,4	50,6	79,7
Эрзин	59,0	54,3	94,7
Тес-Хем	57,8	27,0	73,6
Тожу	57,0	55,5	87,0
Республика нитизи-биле	72,3	43,5	96,9
Эрткен чылдын бо үезинде тургалы	75,7	36,2	88,8

Бо саннардан ап көргө, күрүнеге сут садар планын күүседер эртен чылдың денелинде кудулап турар, а эрт садарын темпизин оожумган, эртен чылдың денелинде чооктулап бадан олурар-дыр. Бо байдал сут салазын көвүдөдирин, семирткени эки организастаарын негеп турар.

Алды муң тоннаны

Кызылдың № 2 чүк автоажылдамчаларының чылаачылары болгаш септелгезин Юбилейлик чылда кезе ажыл-агый продуктуларын септөөрү техникалык белектериниң ивентизм киришкенер.

Бо ажыл-агый черинден Каз-Хем болгаш Танды райондарында 50 автотомашыны чаа дүжүттү болгаш кезе ажыл-агыйны өске-даа продуктуларын сөөртүрү-биле чоруткан.

Чолаачыларын хой кезин ам бөзөн амылдамчалары чоруй көргүзгө бергенер. «Межегей» совхозта аңдалап турар Кызылдың автотранспортчулары 6 мун ажыр тонна силос массамын сөөрткен.

Сиген шөлдеринде

Мал темпизин белектерин дүжүт ажаап алышыкын-биле калсырлаштырбас дөш Чөөн-Хемчиктин ажыл-агыйлары шалыктын амылдамчалары «Искра» колхозтун амылдамчалары бо чылдын ивентизм мезгилинде 392 тонна сигени, 23 тонна бугу-бугу ченин белектер. Амылдамчалары шөлдеринде алышкан. 318 тонна погла сараттар бөдүн үгөн. Ол болза колхозчу сигенчилерин амылдамчалары мал ченин белектер, ам оон кырынга 80 чык тоннамын белектер дөш күш салып турары.

Кезер трактор агрегаттарының башкарычылары Ховалды Кызыл-оол, Ховалды Базыр-оол элчөөр оналгаларын хун бүтүр 130—150 хуу күүседип турар. Алың хойжу Ондар Алдын-оол 9 тонна сиген белектер хуурааларын ажыр, 42 тоннага, оон адызы Ондар Шарыян 8 тоннамын сараттыр тургускан.

М. СЕВЕН.

Хабаровскиге ужурамышыкын

ХАБАРОВСКИЙ (СЭТА). «Совет Эвентизм биле Японияның удуртарының арагытай болгаш найырау деп совет, япон хой-ивентизм хандырылган ужурамышыкын Хабаровскиде эгелескен. Ужурамышыкын Хабаровск крайкүүсөөмнар дарагы, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутаты А. К. Черный аныктан.

Чылдынарга Совет найырал ивентизмдериниң автотомашы президумунуң даргалынын ораалканын Н. А. Панков болгаш япон хандырылган баштын Минагути Кодзо байыр чедирген.

«Улут Октябрьниң 50 чыл ою болгаш делегейиң революстуг хөжүлдө» база «Октябрь революция болгаш тайбын, демократия, социал, деншияле дөш, империализмге удур Японияның деншиялчы күштериниң демисел» деп ивентизмдерин төлөөр сөөртүрүп дыннаан. ВЦСПС-тин секретари, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутаты П. Т. Пименов болгаш Улут шимчөөнүнүн ийи ивентизм эргелескени Солто Сукино Пиадро ивентизмдер кылган.

Совет болгаш япон аныктарың педималарын Казанда болуп турар үшкү фестивалында телеграмма чорудар деп салаа баштайгы ивентизм хуураага хуураа алынган.

Улут телеграммда мында дөш: «Казан фестивалының түнөөлөрү бедик-биле үнелер көрүшкөн, бастер Вьетнама бурж даям чорудуп турар америк империализмдерин болгаш оларын чалчаларың дайылашкан чыөөнишишиянырга удуз, термодроуат дайы кызыл амылдамчаларың тайладары дөш демисел бастык чуртталгаларың утустарының күжөнишишиянырга каттыштырары — совет, япон аныктарың кийгырың буртү-биле дөшкөн тур бис. Араб күрүлөөлөрү удузтарың удуз ивентизмдериниң шимчирлөөлөрү буруу шапк тур бис».

Ужурамышыкынның киржичилери Японияның кыскага уран чүтүлүп, делегейиң сөөртүрүп танышкан.

ОҢГАР-ХОВУДА КЕЗИЛДЕ

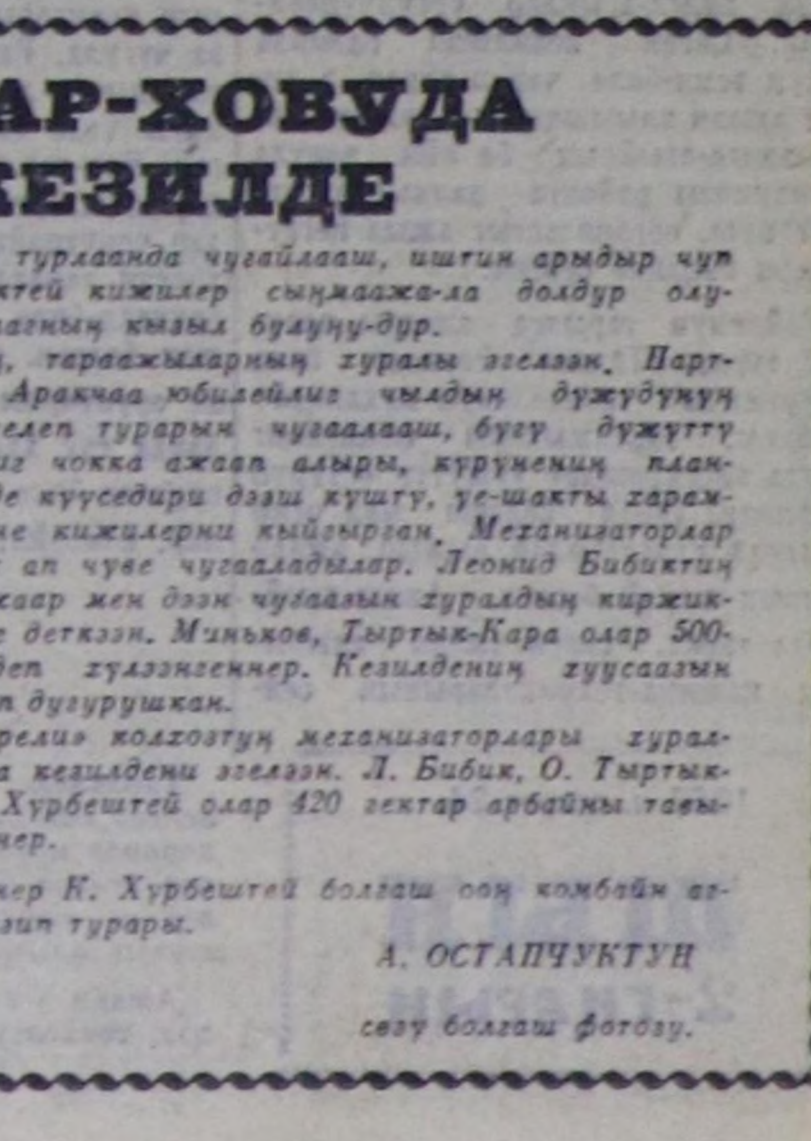
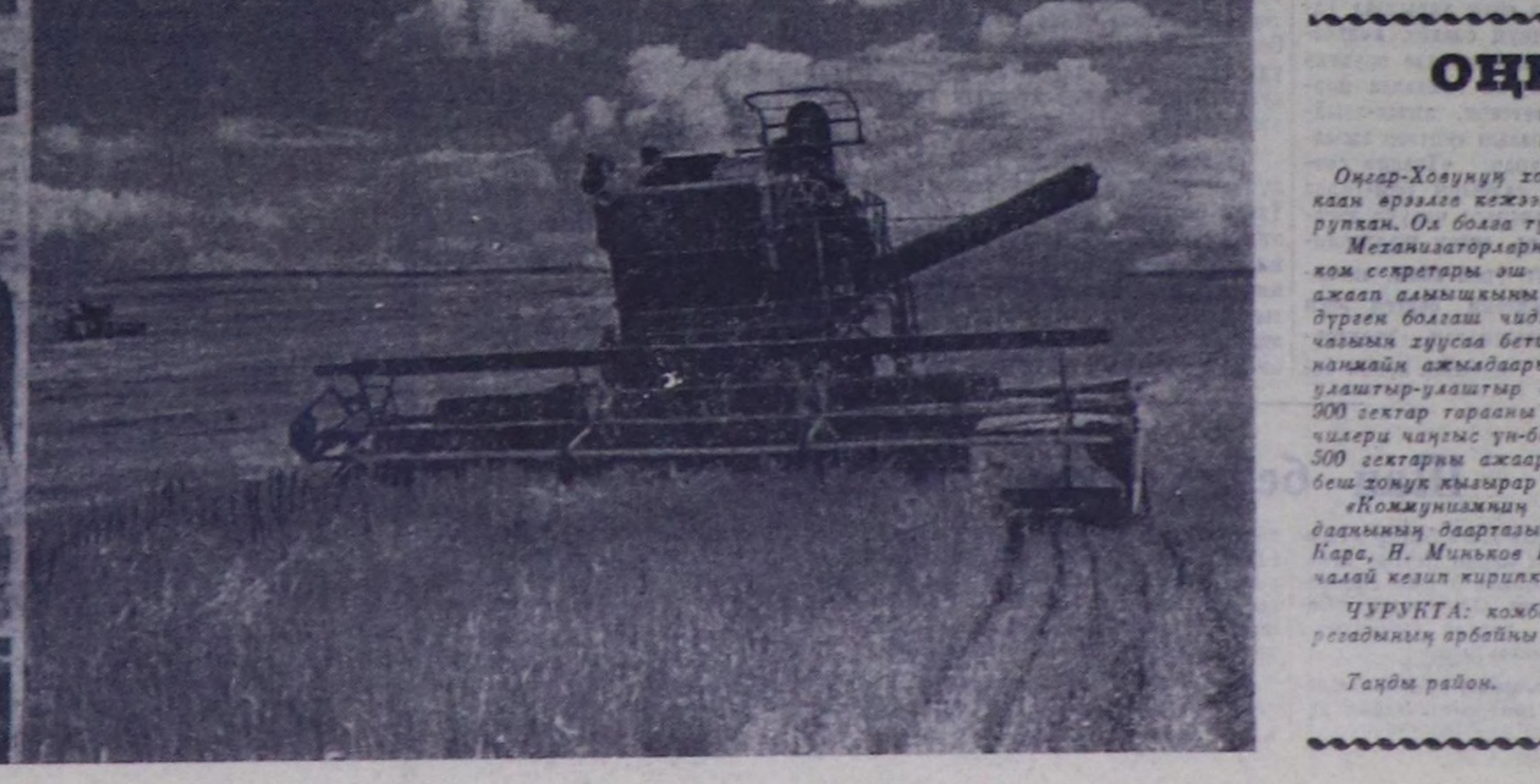
Оңгар-Ховунуң согу турлаанда чугайлаа, иштин армдыр чук каан өрзөгө кезилдиктей кижилер сиңмажа-ла болдур олурган. Ол болза турлагын кызыл булуңу-дур.

Мезанизаторларын, таражыларын хуураа эгелескен, Партия септериниң иш. Х. Арванча жобайың чылдын дүжүдүңү ажаап алышыкын элчөөр чугайлаа, бүгү дүжүттү дүрген болгаш чидары чокка ажаап алыр, күрүмчүк класканын хуураа бетинде күнөөдери дазы күштү, үшкөктү тарканышай амылдамчаларың кижилерин ивентизм, Мезанизаторлар улаштыр-улаштыр сөс ап чүсө чугайлаа, Леонид Библик 300 гектар тарааны ажаар мен дөш чугайлаа хуураалың киржичилери чамдык үн-биле дөткөн. Мильков, Тиртык-Кара олар 500—500 гектарын ажаар деп хуурааларын. Кезилдениң хуураалы беш зонук кызыр деп дүзүрүшкан.

«Коммунисттик герелде» колхозтун мезанизаторлары хуураалың доортозында кезилдени эгелескен. Л. Библик, О. Тиртык-Кара, Н. Мильков К. Хурбештей олар 420 гектар арбайын тазалай кезип киришкенер.

ЧУРУКТА: жобайың Н. Хурбештей болгаш оон кызыл эргелескени арбайын кезип турары.

Танды район. А. ОСТАПЧУКТИН сөөк болгаш фотоу.

ЧАРГЫ ДААНЫҢ ЧАЖЫТТАРЫ

ХАЙГЫЛЧЫ ПОХОД

Улут Октябрьдин алдары 50 чылыгы турсааткан бо чынык похоттары кайра чорударымысты баш удуу планан алган турган бис. Республиканы анык турустер станциянын кымыл иштери Тыва черге Араттың революстугу намын тывыткан черлериге барып, оон организациы Оюн Кеңеденич Күрседин ажал, амдыралын шиялап, оон хоору тываан, ол черге турсааткан туду тургуарым планан турган.

Анаа турсааткан 3 похоттары үш анги бөлүк турустер иш, шоль айларда чоруткан. Баштайгы аячорукчу похоту Элегес-Аксы суурге эң биче намыл турустер-биле кылдымыс. Бо похот волдууда хайгылчылар болган. Ыгалаа-даа ажалдык уг-пийиш шын эгелер таламы-биле эге похотуусу улут роладу болган.

Элегес-Аксы суурун улут намыл кижилердин Оюн Кеңеденич Күрседин дугайында чаа-чаа содуу меростерин билеп алган бис. Делегейде кайы-даа чон боттарынын баштыкчыларына ияк. Тыва черге Ленинниң улут идеяны боттардылар-биле Ленинни революстугу партианы дарткан адым артаротуунага көшөрлөп, электен тургузупкан, чаданын чок демисежичерин бирөөн Оюн Күрседин оң дээрин төөгү бадтылаан.

Күрсединиң хоору чогуу кайда деп чүвени тыва улус байбей турган. Оңу чүте оок чок кижилери сезилгенге шыгач чораш, бистер оон тодарып деп шияттырел алдымыс. Частык келген чекти эмисе арзынча аяч-чорукту кымыл, хоме эштин, балыкты, черге чонго чораш, улут намыл кижилердин Оюн Күрседин дугайында дият, содуу сактыкчыларын хойбу дывдыдымыс.

Оюн Кеңеденич Күрседин дүргө, кайгамчык сергек, хогут, угааныр кижилер чораш деп оон билер кижилер чугаалап. Оюн Кеңеденичтин амы-тыгы арат намын төөгүзүп оон берге үзүндө көрөтүп үзүлгөн. 1924 чылдын март аягы сөөлүрүлүр Элегес-Аксынын дугууда хем ол чарымына, Чаргы дааның барында Теректин-Өлкө деп черге, кады төрөө тубанын өңгө чорук чораш, ол метсон. Улут улустун чугаала биле алдыра, мынд намын артык зарылда улут хоорек чок чүд-дир дрон, оон Топ хараакты гардыктарга, мында чыгыча секретар турган Күрседин чери арарып, кадым баскарааш, Элегес аялыга «шөлүз-дөш», «дыштыны» турган кижилер джир. Оң үдө Тыва Республиканын чазавык баштыкчыларынын самыга джүрү октакка феода алганым төлөөрүн чонун бүүдүлүк чорун ажыктап, оларын хостуг эргезиче тапкан, кара турганды ажыктап

турганнар. Ычкан Оюн Күрседин, оон чок өштери Тывага турган орус коммунисттик организациа — ВКП (б)-ниң райбюроу-биле бичиж хараалымы туду, Тыва араттарынын революстугу Намы катар тургуар таламы-биле уйгу-чыды чокка ажыдап турган.

Бир-ле катар аалдар кезип, агыткан кылды чораш, Оюн Күрседин Элегесте хаймы черде байлар аалдарына орук айы-биле кире дүшкөч чүд-дир. Байлар экиргеп, анаа аш-кеми салып, хүндүлөп, турар болган.

Оон каймак, Чаргы барында уг-базымы өңгө мөддү-каддык чедип келген. Хевестер кийи баш ашкан... оон чок өштери, кадаймы, огулу улус ол-бо хан турган ажалкетен. Оюн Күрседин угаанын окуямай өлгөн. Бүгү чүвени тода чугаалап чыткан: «Байлар аялыга чораш, кел чорумда кижини шылаар аргажок хаара соң туруп берди, кийи болбас хере-дир мөө, чүте арат намын хере-дир ара соңадып болбас, саргепте ирген тур мөө, узамчылдар» деп, ол катар-катан чагаан, кала хооржүдери дилэп, байырдалган.

Похот үзүндө Оюн Күрсединиң хоору айтырып алдымыс. Тыва бау-биле хооржүткен болду. Оң похот тамыктың эгезин ажыткан.

Похот үзүндө Оюн Күрсединиң хоору айтырып алдымыс. Тыва бау-биле хооржүткен болду. Оң похот тамыктың эгезин ажыткан.

Күрсединиң хоору чогуу кайда деп чүвени тыва улус байбей турган. Оңу чүте оок чок кижилери сезилгенге шыгач чораш, бистер оон тодарып деп шияттырел алдымыс. Частык келген чекти эмисе арзынча аяч-чорукту кымыл, хоме эштин, балыкты, черге чонго чораш, улут намыл кижилердин Оюн Күрседин дугайында дият, содуу сактыкчыларын хойбу дывдыдымыс.

Оюн Кеңеденич Күрседин дүргө, кайгамчык сергек, хогут, угааныр кижилер чораш деп оон билер кижилер чугаалап. Оюн Кеңеденичтин амы-тыгы арат намын төөгүзүп оон берге үзүндө көрөтүп үзүлгөн. 1924 чылдын март аягы сөөлүрүлүр Элегес-Аксынын дугууда хем ол чарымына, Чаргы дааның барында Теректин-Өлкө деп черге, кады төрөө тубанын өңгө чорук чораш, ол метсон. Улут улустун чугаала биле алдыра, мынд намын артык зарылда улут хоорек чок чүд-дир дрон, оон Топ хараакты гардыктарга, мында чыгыча секретар турган Күрседин чери арарып, кадым баскарааш, Элегес аялыга «шөлүз-дөш», «дыштыны» турган кижилер джир. Оң үдө Тыва Республиканын чазавык баштыкчыларынын самыга джүрү октакка феода алганым төлөөрүн чонун бүүдүлүк чорун ажыктап, оларын хостуг эргезиче тапкан, кара турганды ажыктап

атаргы чугайлап каан бис. А дагы төр ара нагач туубулар-биле «50 чыл» деп бижеш чугайлаан.

БУРУНГУ АМЫДРАЛДЫҢ ХЕРЕЧИ ИСТЕРИ

Турсааткан кымыл чораш, даг чоогудан бурунгу черлик кижиниң даш чөсөөн тып алдым. Дораз-на сегирин алгаш, өөрөнкчилеримге тайылырдым. Даг беленде хай кырыга чурукка тырттырдымыс. Улут аялыга дүжү тура, бир нечи даш басып тып эжектеди. Оон ам доозамыс дилегенин эгезин бис. Даш чөсөөн 200 метр дүрө төрдү бурунгу черлик кижиниң мастеркалымын саргаанга таарыштымыс. Чуруктары-да, демдектелит-да даштар бар. Дыка хойгу чымын алгаш, 2 хондур оон хай-мышкынын чугаалап тур бис.

Арткан хүндө ол-ла калбак деспекке «Оюн Күрседин» деп бижеш, агартып чугайлап мадымыс. Бистин ол тывыштарымысты аразында даш оуук алдыан, яам-бүрү даш чөсөөн бар. Дедир кеарде, чага калдык. Эрбек биле Кызыл аразында Улут-Хем эрив-биле берг оруткан чага, түтөчөккит чоруп тургалымыс улут шыгалап болди.

Оң-ла мынд намын кырдыдан хаймакты дайып үзүндө гынаагынын бузудуу улут хоорун кылдымын тывымыс. Оюн Кеңеденич Күрсединиң хоору дилеп турган, дүш болуп, Тыванын эрте-бурунгу төөгүзү билеп алырыга чугула ажы-дышкынын кылган бис. Археолог Монгуш Хүргүл-оолович Маңдай-оол бистин тывыжымысты үнөзөн. Бистер база катар мынар баар уужурга таарыштымыс.

ЧАРГЫКЕ ИЯГИ ПОХОД

Бо походка агы-агы школардан, улут, биче намыл хохушак бөлүк ишчилер кирешкен. Чүте бурунгу истер дилер сорулганды чордуусу. Бистер бо чораш, ияги шияттылдер кылдымыс. «Бурунгу черлик кижиле каа чуртап турган ирг?» — деп айтырып тодараларын кымыл, чаа-чаа өңгөлдөрүн тыярып ордандытымыс. Бир мынд хайга чордуусу. Ортан база даш чөсөөн тывымыс. Ында черде даш жер алырын турган улут эс бар дире болган. Оон моон соңгары шияттылдер көргүзү бо.

Оң чок кавыдан мурунчулудан аракта бай, хай даш чөсөөнтери, даш вектин мастеркалары-да, бурунгу хоорун, кижилерин тургалары-да тода илереди тывымыс. Үтүг бижиктерди даштары, даш аяк бузулдууну база тывымыс.

Бо чораш, эдеп чурукту даштар

баа көрдүсү. Хүрэн, ак, кара, будуктуг чуруктар хай, Сарбалкынар чуруктары чураш даштар база бар. Дилти, хережин кижилер чураш чуруктар-даа бар. Бо болза, эртеме оза солун демдектериин дөрсөтө болур.

Похотун сөөгү хүндөриде Оюн Кеңеденичтин хоорунге чордуусу. Турсааткан улут улут чарам кылдыр немей кылган бис. Четектерин аптарып салдымыс. Сетиликис кайгамчык хайыккан. Оң орта революстугу аралары дыка үр ирлэжи туруштук, жожаында дагарга чаггыламын турган.

ЛЕГЕНДАЛАРЫНЫҢ ИЗИ-БИЛЕ

Оң-ла чораш, эртеги легендаларымы база соуурган, оон утказында дүштүр шияттылдерин кылдырып ордандып чораш бис.

«Чаргы даанда үнөлг шыгач бар, оон тыяры берге» деп бир легенда бар. Оң чер чуруктуг кижилер оон шымактырын турар. «Бир аяч бөрү балытканым, оон сүрү чораш, таарыла болуп көргөш, база-ла уттунаан» деп чугаа бар. «Кажан тываарга төрөктөр хай ашери-биле калдан келерге, Чаргы даанда таме үкөн хайда чыгыс аш эртер чирк-биле хай тыва ашты аг-шериг мынар эртин киргеп, ол шиво хаялардан чыптын боолап турган, төрөктөр байкап деп чугаа база бар. Улут улустун чугааламын дайнаарга, тывалар дайында алдырар чок улус деп чугаалаптыр. Мындагы легендалар тываларын мадымын төөгүзүп тодараларына Улут иягин берип болур.

ХХ вектин төңүзүндө ХХ вектин эгезинде Тываны шияттыл чораш похот революстугун, политиктиг херек уужурдан Сибирге 20 чылда шоулуге чораш Федякис Иоклевет Ков тывалар деп делегейге оон билдымес улус дугуйында улут шияттыл аялыгы кылган. Тыва дугуйында оон бичин каа ялеткеленде Чаргы дааның дугайында легенда база кирген.

Чаргы даа тыва улустун төөгүзү, соңвал-амыдралы-биле хохашып чакыттарымы анаа эвес шыгач келген. Бо дагыны ады тываларын төөгүзү-биле дыка чок дөрөө оон бийлэтир.

Тыванын Араттын Революстугу Намын Улуттар аямымын эге ээме база оон барымы тургустууна. Оон организациымы Оюн Күрседин анаа сөөгү салырып дилеп. Эртеке төөгүзү таламы-биле Чаргы даа тыва улустун амдыралыга хохаштыр мындык чакыттарымы болур-дур.

Бистер бо похоттарымы, ажы-дышкымысты Октябрьдин 30 чылыгына турсааттымыс.

Е. ЧЫСЫНМАА, похотун удуруччуу.

Бо чылдын сентябрь 24-тен октябрь 3-ке чедир Бурятия Республиканың Плавиде хоорайына делегейиниң XXIII шир. армарказы эртер. Анаа Совет Эвилели база киржир.

СЭТА-ның фотохроникасы.

„Араб шах“

Чобоксарының электроаппараттар кылдыр заводунун оон муң кижиле коллектив ишчилер арастанарының хайбашкыны абымынга төвөршкөн араб чонга дүлөөлөрүнүн фондунунга бир шах ажылдап бээр деп, чураллажып алаан.

Электроаппараттар заводунун араб шикте ажылдары ажак шүүданып эртеген. Заводтун чарымы-ла эгезе бегин ол дүлөөлөк фондунга ийи муң ажыг рубль кирген. Чобоксарының тракторлар дериш артык келестер кылдыр завод болуш Чувашиниң намыс-садымын өскө-дөө бүүдүрүлө келери араб шах улунне кириштир тыва ажылдап.

Канаш, Алатыр, Шумерал, Цыганкаш, Новочебоксарск хоорайлары бүүдүрүлө черлеринде өскөрсиниктер организациымынын турар. Анаа ажылдап алаан аша хережиде артык абымынга төвөршкөн коллектив дүлөөлөрүнүн фондунга кирип турар. Курбалкының Канаш салбарында ажыттылган тускай савна 253 рубль кирген.

Пенсионер Анна Степанова ол хоорайнын чоңунун ортузунга сарына чыгып организациымын (ПМА).

Редаторнун оралачысы Д. О. БЕГЗИ.

Ашылчын клуб — революция — биле чаныт

1917 чылдын апрель хунеринде, Кутаняның демир орук белдериниң ажыкчыларынын дилеп дугаар оон бир бараан скадын клуб кылдыр эде дөрсөн. Клубту «Улан чүд» деп алаан. Демир орукчуларын күжү-биле анаа бот-тыныгыр уран чүд болгуну организациаан.

А 1919 чылда ол клубка Грузиянын каттырычы шиктерге ойнаар, сурталыг артыга Басо Балачивадзе

ниң болган артист Григола Чаркаланиниң удурутуламы-биле улусту театр ажылдап эгелен.

Сенга ойнаарыга мынд Коста Таберидзе, Валериян Кутаделадзе, Иван Шагулидзе болгон оон-лаа өскөлдөр артистер кылдыр болтулгелип алган, үенин байлыгына таарыштыр ойнаар каттырычы, баштактыр, мыска шилер чогадып тургустуу. Демир орукчуларын болган оларын аг-бүдө кижигүнериниң ортузунга ол черин партиа дейниниң организациыларынын кижилерге ажылын чорударына олар оон-биле улут дугаа чедирген.

Кутаняның демир орукчуларымында чаа боттарынын күрүзү 50 чыл болган оон демдектен.

Шань бөлүмүнүн чонун келгүчүлери, ол келгезе келген артистер клубтун улут ажылдарын амыл келгенин, келер үдө планнарын, Улут Октябрьдин 50 чыл өңгө илдепкейлет белектерин турарын чугаалаан.

Мераб ЛОРДИПАНИДЗЕ, (ПМА).

Редаторнун оралачысы Д. О. БЕГЗИ.

ЮРИДИКТИГ БИЛИГЛЕРНИ—ЧОНГА

Бижилерин угаан-медерелинде эргичи артыкчыларын үндөп-биле уутууларынын, хоолу-дурму бижилериниң, коммунисттик моральдык боттарымынын чедип алырынын сорулганды чедипкишиңиң күсөлдеринге чугула черин чон ортузунга хоолу-дурму билегерин каала-биле пропагандалаар ажы эзел турар.

Совет хоолу-дурму билегерин пропагандалаарына «Билг» ниятелиниң кижигүнери, суд ажылдакчылары Н. Поддеса, И. Петухов, Г. Пашнев, М. Олей, прокуратура болган милиция ажылдакчылары штер Салыганова, Дамалай, Доржу, Сат, Салыганова, Курганский, Удран, И. Ирисковсундунчалар И. Бакулун, М. Ткачев, Н. Хоостов болган өскөлдөр-да илдепкейли киржи турарлар. Бо активч пропагандастер хоолу-дурму айтыргаларынын таламы-биле лекцияларын колхочулар, совхозтар болган үлестур бүүдүргелериниң ажыкчыларына, албан организациа черлериниң ажылдакчыларына номчуп берип турарлар.

«Билг» ниятелиниң район салбарларынын удуручулары, районнар прокурорлары Шведов болган Грачев, Би-Хемле милиция салбарынын начальниги Кишия, улус судьялары Ондар, Серин-оол, Кураев, прокурор Барышев болган өскөлдөр-да лекцияларга боттарынын ажылынын чиктерин кирип турарында салун артып турар. Олар хойжу бригадаларга, тудуг чакостарына, эш-ху судтарынын кижигүнериниң мурнунга лекцияларын номчуп, практиктик дузун чедир турарлар.

Политикти кампаиялар — черчер Советтеринге болган улус төлөөрүнүн чоңураалары болуп турда, улут ажыды чоруткан. Юристер эрге-чагыра организациа демократия, социалист шия шиядиле дугайында тайылыр ажылын чоруткан. «Билг» ниятелиниң кижигүнери юристер хоолу-дурму материалдарын паралада, районга пропагандалаарына илдепкейли киржи турар. Олар чугаа хоолу-дурму тайылырлар турар эвес, хурун арагычларын, хулданарын, чоңуң хөрөгтүн оордаларын, чалгаларын, машинага «мадырыг чоруктар» кылдырып, аяк-туяк калган, аймак төлөөстерин шыгачымы-биле шүүмчүлөп, сойгалан турарлар.

Сөөгү үдө юристер лекцияларын тематикаын дыка калбарткан. Күрүне болган эрте төрөзүлүмү таламы-биле, кемия болган хамаатты херектери, социалист өңү-хөреннин камгалары, ниятелиге шалтыктар элементтерге (хулдан-

нар, арагычлар ажы кылбастар) улут демисел болган өскө-дөө тема-ларга лекциялар көвүлдөн. Юристер совет хоолу-дурмуунун уганымын-кымын, оон демократиянын, таматыларынын совет Конституцияда бижылгаан эрге, хулзааларын тайылырларын база калбарткан.

Юристерин лекцияларга, беседаларга ажылаары-биле ажылдан кылган материалдарын саны өскөн. Бо ажылга штер Л. Курганский, И. Бакулун, А. Салыганова, Н. Шыганова олар илдепкейли киржи турар. Номчуп турар лекцияларын шынарлы база экижип турар. Лекция, беседаларга суд-истеге практиканын чиктерин, хажымын-кымынын болура берген чылдагаанынын болган олар-биле демисел чорударынын аргаларын тайылырларын чачыла апарган.

Оон-биле казы эң эки бүүдүргелериниң, өг-бүлелерин эки үлгер-чиктерин аныкчаларга дамчытын, оон-биле күш-ажыды коммунист эге-буле көр чорукка, өңү хөрөгтүн камгаларына, совет өг-бүдөн бижылгаарына ажыкты чондарын кижигүнери чугула тема аларган.

Республиканың юристери «Кемин херектер-биле демисел күштелир таламы-биле кемчелер дугайында» партия болган чакыктын шиятирин, ол мыкшак «Хулдан хере дөш харымысалган күштелир дугайында» ССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунун Чарымын чон ортузунга тайылырлар таламы-биле өзөөш эвес ажылдарын кылган. Бо ажылды чорударын агыт үдө улук күштелирден. Бо шиятирлерин дөштин-биле боттарымынын түнелинде кемин-херек кылдыр чорук республикага кескүзү-биле эвөөжөн.

Улут Октябрьдин 50 чылыгына СЭКП Т-ынн Тезистерин тайылырлар таламы-биле чугула политикти кампаияга юристер илдепкейли киржи, политиктиг бо документаын улут өндүрүн, 50 жыл ниятели совет улустун чедип алган кайгамчык улут чедипкинирин, улусту эрге-чагырагына, социалист демократиянын хажуулуңу бөлүп болган билдигери-биле тайылырлар турарлар.

Сөөгү үдө Кызылдын № 3 АТА-да, Тываның авто-оруктранс бүүдүргө оргелелинде, республиканың хажуулаа эргелинде болган өскө-дөө улут-улут бүүдүргелерде юриктик консультацияларын тургустан болган ажыкты чондар бүүдүргөге ажылдап тура-ла практиктик консультацияларын ап турарлар. Улус судьялары Кыргыс, Поддеса, Ширин, Серин-оол, Байкара олар бүү-

дүрүгелерге, колхоз, совхозтарга барып, юриктик консультацияларын бербишкан, айтырып, харызыр келгелерин организациап эртерип турарлар.

Кижиндиле ажылына ажыктын чарымдалаан, суд-истеге ажылдакчылары судтарынын херек үлгүткен кижилерин ажылдап турган черлеринде эртерип, оон түнелиң бүүдүргөгө, азы колхоз, совхозтарга чуралактын көвөрүн организациап турар. Оң чорук херекти баш улут бүүдүргөдөгү кемчелерин алынына дугалап турар. Судтун үндүргөн шиятирин херек үлгүткен кижилерин ажылдап турар черинде чорудуп, оон чугаалажымынын чорудары доктаамал апарган.

Улус судьялары сонгучулар мурнунга өтөт илдепкейли кылдып турар. Анаа совет хоолу-дурму тайылырлары уругу бөлүп турар. Арагычлары, оорларын, хулданарын сойгалан турар сатириктик фототриптер, солуннар дөштин болуп турар.

Республиканың «Билг» ниятелиниң президиуму эң илдепкейли лектор-юристери шынаан. Хулдудил бижиктер-биле 5. эртектик ба-

рааннар-биле 6 кижини, а эш Даныкты Геленджик хоорайда дыштыныла бажыныгы бар пүтүзү-биле шынаан.

Бисте чөсөөн база хойун мири ужурап бис. Хоолу-дурму пропагандалар ажылдар Барычын, Кемчи, Эрини, Юду районнара, Ак-Довурак, Хову-Агсы суурларда ам-лаа кулу деннеде. Бо черлерге бо чылдын бирги чартымында номчан лекцияларын саны эртект чылдын өд-дө үзүндө кымылаан. Лекция пропагандалыга бүү юристери хаара тутушкан. Адвокаттар: Дамы-Дамба, Сат, Улут-Хем, Эрин районнарын улус судьялары, Дээди судтун болган республика прокуратурамын чамык ажылдакчылары, а ол мыкшак штер Арбузов, Петров, Чөсөв болган өскөлдөр-даа чон мурнунга лекцияларын чончү хөрөк номчуп турар.

Аныктар, мынчалыг устук класстарын өөрөнкчилериниң ортузунга хоолу-дурму таныштырылганын таламы-биле лекциялар ховар болуп турар. Чаа өрөгиде чымында бо айтыргыч кичегейли кошмакпазы негетине берген. Райүүсконнар, хооруксумнар бүүдүргөлөр,

албан черлериниң удуручуларынын күш-ажыды, чурталга айтырынын таламы-биле семинарларын уругу организациап турар болза чогутур. Моон түнелинде ажыкты чондарын күш-ажыды, чурталга айтырынын таламы-биле негеле-хережелдерин шиятирлеринге хажы-дышкылар болбастар ужурап.

«Билг» ниятелиниң «Күрүне болган эрге» деп секцияны хоолу-дурму таламы-биле беседаларын радио, телевидение дамчыштыр эртерип чедип ап, улут-улут бүүдүргөлөргө тускай хана солундарын, бюллетенерин үндүрерин организациап болза чугула. Анаа чүте шүүмчүлөк-биле кымылаараттынмай, харын херектин болуп турар чылдагаан, байланы илередип, консультацияларын бээр ужурап. Бо чылдын районнарга болган Кызылга хоолу-дурму таныштырылганын, школарынын болган университеттин ажыдын катар эгелери, анаа ажык чорудар белектерин калдарын шилип алыры чугула.

Н. МАРШАНСКИЙ, республиканың «Билг» ниятелиниң баштаар чериниң президиумунуң чажыгы.

редакциянын адреси:

Кызыл, Шетинкин—Кравченко кудумчуу, бажын № 3. ТЕЛЕФОННАР: Редакторнун 24-63, редакторнун оралачыларынын 35-24, 25-38, харымысалган секретарынын 23-35, партияны амыралы килидинин 23-54, агыткан болган пропаганда килидинин 37-13, кылза ажыл-агый килидинин 21-47, улусту килидинин 22-64, чага, ажыктын болган кылза корреспонденттер база совет тургузуп болган амыралы килидининин корреспонденттеринин 27-41. Солун келбей барганга 32-75 телефоно долгаар.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелинде чанында Парлакта эргелелиниң типографиясы. (Кызыл Шетинкин—Кравченко кудумчуу, 1.)

Солун неделяда алды катар үнер

ТС — 00575.